

Θεωρουμένης, τῆς λόγῳ ζωγραφουμένης ὡς
πλοῦτος ὃν αἱ χεῖρες κατέχουσιν, οἱ ὄνειροι
πλάττουσι: καὶ σοφίαν, οὐχ' ἢ τῷ λόγῳ λαμπρι-
νομένη, ἀλλ' ἢ διὰ τῶν ἔργων ἐλεγχόμενη.
Ζύνεσις γὰρ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτὴν
φύσιν, ἀλλ' οὐ τοῖς κηρύττουσι:-

ΣΩΚΡΑΤΗΣ Β. ΚΟΥΓΕΑΣ

Άγνάντια στὸ Βενέτικο

ΚΙΤΡΙΕΣ:

Ένας μικρὸς λιμινῶνας ποὺ ἔχει μεγάλην ἱστορίαν.
Εἰδήσεις ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα ἀρχεῖα τῆς Βενετίας.

Στιγμὲς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ
τῆς ΒΔ Μάνης μέσω ἐγγράφων (1678-1849)
ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Σωκράτη Κουγέα.

π^οταμός

ΑΘΗΝΑ 2008

Σωκράτης Κουγέας
Άγνάντια στὸ Βενέτικο

Πρώτη έκδοση: Ιούνιος 2008

Σχεδιασμός έκδοσης και εξωφύλλου: Βίβιαν Γιούρη

Εκτύπωση: Μητρόπολις ΑΕ

Βιβλιοδεσία: Ευ. Άνδροβικ

Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ

Φωκιανού 7, 116 35 Αθήνα, τηλ. 210 7231271, fax 210 7254629

info@potamos.com.gr

ISBN 978-960-6691-30-0

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Ἀντὶ προλόγου	11
B. Εἰσαγωγή	33
Γ. Κιτριές, ἕνας μικρὸς λιμιώνας ποὺ ἔχει μεγάλην ἱστορίαν. Εἰδήσεις ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα ἀρχεῖα τῆς Βενετίας.	37
Δ. Ὁ κόσμος τῶν ἐγγράφων	61
E. Τὰ ἔγγραφα	97
ΕΤΑΙΡΙΚΑ	97
1. Συμφωνία Μουτζουράκη καὶ Μούζαλου, 1689.	
2. Ἑταιρικὸ Δημήτρη Τουρλάκη καὶ Παναγιώτη Σταυριανέλου 1793	
ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ 1817-1823	103
3-4. Τεφτέρια χρεῶν	
5. Τεφτέρι λαδιοῦ	
6. Τεφτέρι λαδιοῦ	
7. Τεφτέρι ἐμπορικὸ	
8. Τεφτέρι καπνοῦ	
ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΔΑΝΕΙΟΥ	128
9. Ὅμολογία δανείου τοῦ Βασίλη Κουφάκη ἀπὸ τὸν Γιάννη Κουγέα	

10. Ὁμολογία δανείου τοῦ Τζαπούλου Σταυριανέλου ἀπὸ τὸν Ἀναγνώστη Πληβούρη
11. Ὁμολογία τοῦ Γεράσιμου Παπαδόπουλου περὶ δανείου πρὸς τὶς κόρες τοῦ Ἰωάννου Κουτελιᾶ
12. Ὁμολογία δανείου τοῦ Ἀχιλλέα Φάσου ἀπὸ τὸν Στασινὸ Κουγέα
13. Ἀγωγή τοῦ Στασινοῦ Κουγέα πρὸς τὸν Χριστόδουλο Ντίζη διὰ χρέος
14. Ὁμολογία δανείου τοῦ Παναγιώτη Μερόπουλου ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο πρωτοσύγκελο Κουγέα
15. Ὁμολογία δανείου τοῦ Χρῦσανθου ἡγουμένου τοῦ ἁγίου Νικήτα ἀπὸ τὸν Στασινὸ Κουγέα
16. Ὁμολογία δανείου τοῦ Παναγιώτη Κουμαλίδη ἀπὸ τὸν Στασινὸ Κουγέα
17. Ὁμολογία δανείου τῆς Μαργαρίτας Μιχαλακονύμφης ἀπὸ τὴν Στασινίνα Κούγενα Γαϊταναρίκα
18. Ὁμολογία δανείου τοῦ Παναγιώτη Καλιακούνη ἀπὸ τὴν Στασινίνα Κούγενα
19. Ὁμολογία δανείου τοῦ Δημήτρη Μουτζουρέα ἀπὸ τὴν Στασινίνα Κούγενα
20. Ὁμολογία δανείου τοῦ Παναγιωτάκη Μπακέα ἀπὸ τὴν Στασινίνα Κούγενα

ΟΜΟΛΟΓΙΕΣ ΠΩΛΗΣΗΣ 139

21. Πώληση μοναστηριακοῦ χωραφιοῦ
22. Πώληση χωραφιῶν στὰ Ριζά, στ' Ἀμπίσολα καὶ στὸ Ἄρτινο
23. Πώληση σπιτιοῦ στὸ Λιμένι
24. Πώληση μητρικῆς περιουσίας
25. Πώληση τριῶν ἐλιῶν
26. Πώληση λαχίδας

ΔΙΑΘΗΚΕΣ-ΠΡΟΙΚΕΣ 146

27. Διαθήκη τοῦ πνευματικοῦ Κληροδέτη
28. Ἡ διαθήκη τῆς Ἀντωνίας Σταυριανελίτζας
29. Περὶ προικὸς καὶ ἐπιστροφῆς τῆς τὴν περίοδο τοῦ Μπραΐμη
30. Καταγραφή περιουσίας ὀρφανῆς

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ-ΕΓΓΡΑΦΑ 154

31. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γιάννη Μαυρομιχάλη
32. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη
33. Ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοδούλου
34. Ἐπιστολὴ τῶν ἐφόρων τῆς Καλαμάτας
- 35-36. Ὁ Κωνσταντῖνος Μαυρομιχάλης ὑπερασπίζων τὸν Κεφαλ-
λονίτην ἔμπορον Καλλιγᾶν πατέρα (;) τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ
(δύο ἐπιστολές)
- 37-38. Δύο ἐπιστολές πρὸς τὸν Ποῦλο
39. Ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Πούλου Μαυρίκα
40. Διαμαρτυρία τοῦ Γεωργίου Καλογερέα κατὰ Πούλου
Σταυριανέλου
- 41-42. Κλήσεις πρὸς τὸν Ἰωάννην Κατζέα
43. Περὶ τῆς οἰκογένειας Μαυρομιχάλη, ἰδιόχειρο σημεῖωμα
τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Εὐρετήριο ὀνομάτων προσώπων καὶ οἰκογενειῶν 176

Εὐρετήριο τοπωνύμιων 181

Σωκράτης Β. Κουγέας:
Λόγος στην Πλατεία 23ης Μαρτίου στην Καλαμάτα (1960)

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ὁ τίτλος *Ἀγνάντια στὸ Βενέτικο* εἶναι δάνειο ἀπὸ παλιὸ θρηνητικὸ τραγούδι καταγραμμένο ἀπὸ τὸν Γ. Φούνταρο μεταξὺ τοῦ 1900 καὶ 1904 γιὰ λογαριασμὸ τοῦ παπποῦ μου, ἀκαδημαϊκοῦ Σωκράτη Κουγέα:

*Ἀγνάντια στὸ Βενέτικο τρία κάτεργα ἀγναντέψαν
στὸ μπροστινὸ εἶναι λυγρές, τὸ πισινὸ λεβέντες
τὸ παραπισινότερο καλοὺς νοικοκυραίους.
Θέ μου, ν' ἀράξει στὶς Κιτριές ποῦναι δικό μας πόρτο
Ποῦναι τὸ πόρτο πόρτο μας, ποῦναι οἱ Κιτριές δικές μας.¹*

Πέρα ἀπὸ τὸ θέμα καὶ τὴ λειτουργία τοῦ τραγουδιοῦ, ὁ πρῶτος στίχος παρέχει τὸν ἀκριβῆ γεωγραφικὸ προσδιορισμὸ τῆς περιοχῆς ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει: ἀπέναντι ἀπὸ τὶς Κιτριές εἶναι τὸ νησάκι Βενέτικο, προέκταση τοῦ Ἀκρίτα, τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς δυτικῆς χερσονήσου τῆς Πελοποννήσου. Οἱ Κιτριές, τὸ πόρτο μας, εἶναι τὸ ἐπίγειο τῶν Δολῶν καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Ἀβίας. Γιατί τὸ νησάκι αὐτὸ ὀνομάζεται Βενέτικο; Γιατί ἀπὸ ἐκεῖ ξεπρόβαλλαν τὰ πλοῖα τῶν Ἐνετῶν φορτωμένα μὲ ἐμπορεύματα, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐλπίδα βοήθειας πρὸς τοὺς Μανιάτες γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ Σουλτάνου.²

1. Σωκράτη Κουγέα, *Τὰ τραγούδια τοῦ Κάτω Κόσμου*, ἐκδόσεις Τὸ Ροδακί, Ἀθήνα 2000, σελ. 90.

2. Σὲ συνέδριο ποὺ ἔγινε στὴ Μονεμβασία τὸ 2001 μὲ θέμα τὶς σχέσεις Ἐνετῶν καὶ Ἑλλήνων ὑποστηρίξαμε ὅτι στὶς περιπτώσεις ποὺ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο ἐμφανίζεται τὸ τοπωνύμιο Βενέτικο, πρόκειται γιὰ νησάκι στὰ νοτιοδυτικὰ λιμανιοῦ-προορισμοῦ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῶν Ἐνετῶν καὶ συνεκδοχικὰ ἐμπορικῶν πλοίων ἀπὸ τὴ Δύση.

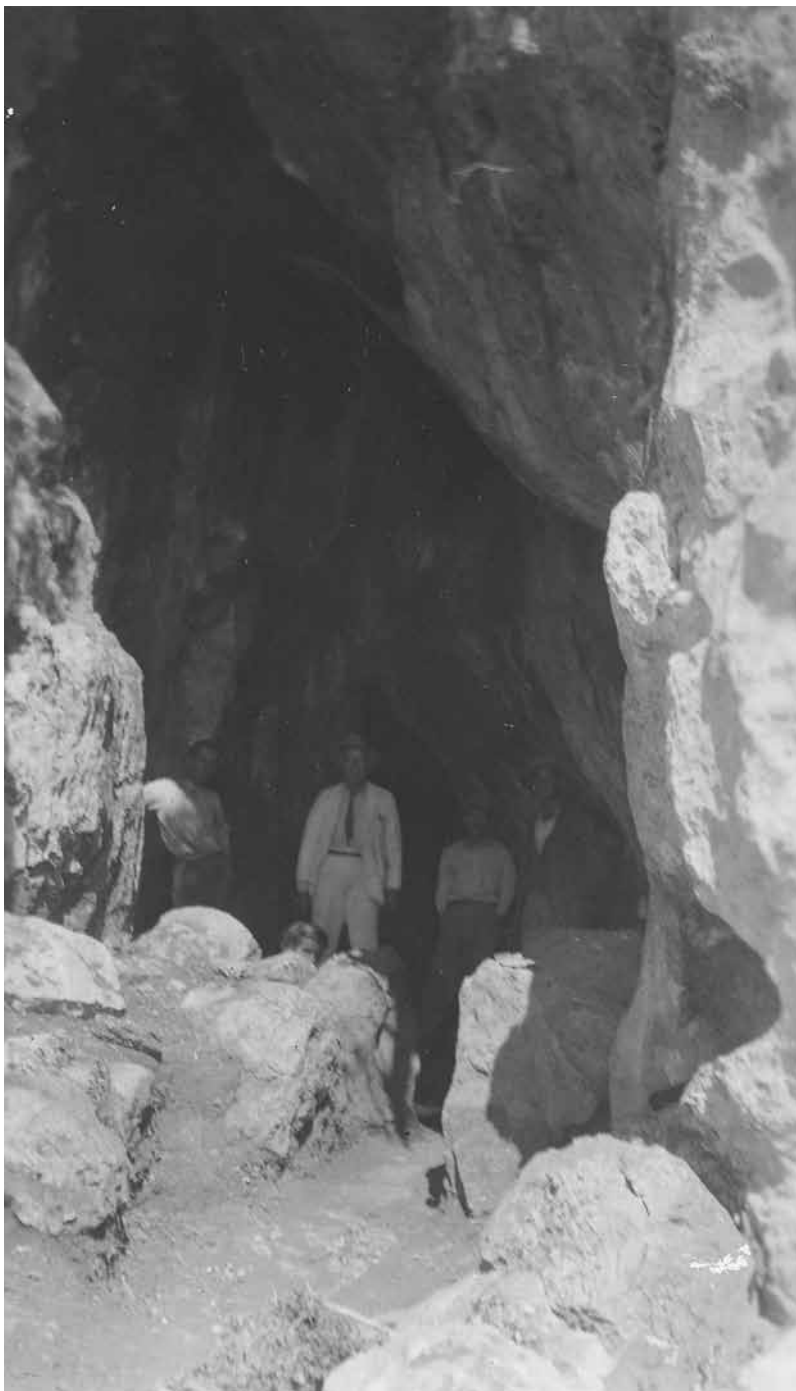
Αγνάντια στο Βενέτικο: γεωγραφικός προσδιορισμός της περιοχής και συγχρόνως υπαινιγμός για τη σχέση των Μανιατών με τους Ένετους, με τους εμπόρους και τους ναυτικούς, για την εμπορική σημασία των Κιτριών και για τις δραστηριότητες των κατοίκων της περιοχής, κατά τον 19ο αιώνα και, γιατί όχι, αρκετούς αιώνες πίσω.

Με τα έγγραφα του τόμου αυτού θα τοιμήσουμε ένα περιδιάβαση στην περιοχή *αγνάντια στο Βενέτικο*, αναζητώντας στιγμές από την κοινωνική και οικονομική ζωή της Μεσσηνιακής Μάνης του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα (1678-1849).

Μπροστά μας άπλώνεται ο Μεσσηνιακός κόλπος και στο βάθος διαγράφεται ο Ακρίτας και το Βενέτικο· πίσω μας επιβλητικός όρθώνεται ο Ταΰγετος. Εκεί ο Κάμπος, το χωριό που σαν ήμουν μικρός δεν καταλάβαινα γιατί το όνομά του. Πέρασαν χρόνια πολλά· κι ανέβηκα στο κάστρο της Ζαρνάτας που δεσπόζει σ' όλη την περιοχή, σήμερα εγκαταλελειμμένο κι έρειπωμένο... Από εκεί είδα να άπλώνεται ο κάμπος· ένας κάμπος που περιβάλλουν βουνά, μικρά, μεγάλα, ο Ταΰγετος και το Καλάθιον όρος.³ Από το κάστρο δε διακρίνεις τους Δολούς, το χωριό από όπου προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος των εγγράφων της συλλογής μας. Βλέπεις όμως το κάστρο της Γραμπελιάς –τόν Πύργο του Κουμουνδούρου- ή τον Πύργο του Καπετανάκη. Εκεί απέναντι το σπήλαιον του Κότουλα, με τα σταλακτιτικά του συμπλέγματα θέας άξιον.⁴ Κάπου προς την κατεύθυνση της Καλαμάτας κρυμμένο το μοναστήρι του άγιο-Νικήτα.

3. Σχετικά με το όρος Καλάθιον βλέπε Σωκρ. Β. Κουγέα, *Συμβολαί εις την ιστορίαν και την τοπογραφίαν της Βορειοδυτικής Μάνης*, Έλληνικά σ' 1933, σελ. 265 κ. έξ.

4. Για το σπήλαιο μαρτυρία μάς παρέχει ο Πασανίας: *έν αυτώ Καλίας ιερόν και σπήλαιον παρ' αυτό το ιερόν, είσοδον μέν στενήν, τὰ δε ένδον παρεχόμενον θέας άξιον*, βλ. όπ.π., σελ. 265.

Στὴν εἴσοδο τοῦ Κότουλα.
Ὁ Σ.Β.Κ. (στὸ κέντρο) μὲ συγχωριανούς του.

Κατηγορίζεις πρὸς τὸν Κάμπο· ὁ Ὅροβάς, ἡ Μάλτα, τὸ Βαρούσι ἢ Σταυροπήγι· κι ὁ δρόμος γιὰ τοὺς Δολούς: περνᾶς τὸ θερμοκήπιο τοῦ Μπακέα, τὴ Νούπαντη κι ἀφήνεις ἀριστερὰ τὸ ἐκκλησιάκι τοῦ Σωτήρα, κατὰλοιπο τοῦ Κουγέικου μοναστηριοῦ· Πάνω Δολοί, Κάτω Δολοί καὶ ὕστερα τὸ σταυροδρόμι στὸ σχολεῖο – τὸ πρῶτο σχολεῖο τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1819 ἀπὸ τὸν φιλικὸ Περραιβό.⁵ Ἀριστερὰ ὁ ἀσφαλτοστρωμένος δρόμος μᾶς ὀδηγεῖ στὰ Καλλιανείκα καὶ τὶς Κιτριές, τὸ ἱστορικὸ λιμάνι τοῦ Μεσσηνιακοῦ.

Στὸν κεντρικὸ δρόμο τοῦ χωριοῦ· ἀριστερὰ γιὰ τὸ σπίτι τοῦ Χρήστου τοῦ Κουκούτση καὶ τῆς Χρύσας καὶ λίγο πιὸ κάτω, ἀπέναντι ἀπὸ τοῦ Δημήτρη τοῦ Ἀθανασάκου, ὁ ἀγορασμένος σήμερα ἀπὸ Φινλανδούς πύργος τοῦ Κετσέα ὅπου διέμεινε ὁ Περραιβὸς κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Μάνη· τὸ Νταβέικο, τὸ σπίτι τοῦ γιαιτροῦ τοῦ Σαράβα, τοῦ παπα-Βασίλη, τοῦ Λυκούργου καὶ τῆς Φωφῶς Γαϊτανάρου, τοῦ Μίμη τοῦ Γκούζου... Στὴν πλατεία ὁ ἅγιο-Βασίλης καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἐκκλησιάς ἐπιβλητικὸ τὸ σπίτι τοῦ Σταύρου τοῦ Γαϊτανάρου καὶ ἀπέναντί του τοῦ Σταύρου τοῦ Γελασέα, γιοῦ τῆς θεια-Χιονούλας καὶ τοῦ μπαρμπα-Πότη, πρῶην ἐμπορικὸ ποὺ στὸ γείσο του διακρίνεις τὴν παλιὰ ἐπιγραφή. Ἀπέναντι τὸ ἐγκαταλελειμμένο καφενεῖο «Ἡ Γαλήνη», ἰδιοκτησία σήμερα τοῦ Ἀλεξανδράκειου ἰδρύματος. Προσπερνᾶς δεξιά ζερβὰ τὰ καφενεῖα τοῦ Λιά τοῦ Δημακουλέα καὶ τῆς θεια-Αὐγούστας· τὸ σπίτι τῆς θεια-Λουκίας, σήμερα ἐντευκτήριο τῆς ἐκκλησίας, τοῦ Ξυπόλυτου, τοῦ Χρονέα· καὶ στ' ἄνοιγμα δεξιά τὸ σπίτι μας μὲ τὸ παλιὸ λιοτρίβι στὰ ἔγκατά του. Ἀπέναντι τὸ Μαυρομιχαλέικο, τὸ σπίτι τοῦ Τσίγκου...

5. Ἡ λειτουργία τοῦ διθέσιου σχολείου σταμάτησε τὴν περασμένη δεκαετία λόγω ἔλλειψης μαθητῶν. Σὲ ἀναφορὰ του τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1955 πρὸς τὶς ἀρχές κατ' ἐντολὴ τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας Δολῶν, ὁ Σ. Κουγέας μᾶς πληροφορεῖ μεταξὺ ἄλλων ὅτι τὸ ὑπάρχον σχολικὸ κτίριο χτίσθηκε ἐκεῖ ὅπου βρισκόταν καὶ τὸ παλαιότερο, ἐνῶ μέρος τοῦ περιβάλλοντος χώρου οἱ ἀδελφοὶ Στρατηγοί, Βενετσᾶνος, Θεμιστοκλῆς καὶ Γρηγόρης Κετσέας παρεχώρησαν γενναιοφρόνως δωρεάν.

Μπροστά στο φούρνο:
Λούλα Αθανασάκου, Βενέτης Κουγέας (γιός του Σ.Β.Κ.), Γιώργης Αθανασάκος (1962).

Ὁ δρόμος συνεχίζει γιὰ τὸ Κοτρῶνι, τὸ ἄλωνι ποὺ ὁ χρόνος δὲν τὸ ᾿φθειρε, μὰ τὸ ᾿φθειραν οἱ ἀλλαγὲς στὶς συνήθειες, στὰ μέσα ποὺ διαθέτουμε: τὶς πέτρες τοῦ σκέπασε τσιμέντο γιὰ νὰ προσγειώνεται τὸ ψευκαστικὸ ἐλικόπτερο.⁶ Στὸ νεκροταφεῖο, πιὸ κάτω, δὲ συναντᾶς πιὰ τὴν κοκαλιέρα, μὰ στὸ ὀστεοφυλάκιο τακτικὰ στοιβαγμένα τὰ ὀστὰ τῶν προγόνων. Καὶ ἀφοῦ περάσεις τὸ Λαγκάδι, τὸ περιβολάκι τοῦ Βασίλακα, τ' Ἀμπίσολα φτάνεις στὴν ἁγία-Παρασκευή. Ἐκεῖ θὰ σταθεῖς ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια τῆς μονῆς, θὰ δεῖς τὴ χαράδρα ποὺ ὀδηγεῖ στὴ θάλασσα, στὸ Πλημονάρι ὅπου οἱ Μανιάτισσες ἀπολάμβαναν τὴ δροσιά τῆς μέσα στὸ μαῦρο τους φόρεμα καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πλατιὰ καπελαδούρα τους. Ὁ χωματόδρομος γιὰ τὶς Κιτριεὲς ἀκολουθεῖ λίγο πολὺ τὸ παλιὸ λιθόστρωτο, μόνο ποὺ δὲν περνᾶ ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ μας ἐκκλησιάκι τοῦ ἁγιο-Δημήτρη καὶ ἀπὸ τὸ Μέρονο καὶ τὴν Πρίπινα, τὶς πηγὲς ποὺ ξαπόστειναν ζῶα καὶ ἄνθρωποι. Ὁ δρόμος καταλήγει στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο, τὴν ἐκκλησιά τῶν Μαυρομιχαλέων, ποὺ στὸ γυναικονίτη τοῦ φυλάσσεται ἡ πῆλινη κολυμπήθρα· σ' αὐτὴ μισὸ αἰῶνα πρὶν μὲ βούτηξε ὁ παπα-Βασίλης ὁ Κουγέας καὶ ἐκφώνησε τὸ ὄνομά μου.

Αὐτὸν τὸν τόπο κι αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἀφοροῦν τὰ ἔγγραφα ποὺ ἀκολουθοῦν. Πρόκειται γιὰ ὁμολογίες, διαθήκες, ἰδιωτικὲς ἐπιστολές, ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ μας ἀρχεῖο. Ὅρισμένα ἔγγραφα ἀφοροῦν μέλη τῆς οἰκογένειάς μας καὶ πέρασαν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, κληροδοσία –γιὰ χρόνια πολλὰ χωρὶς νὰ τὰ ἀγγίξει κανεὶς– ἐνῶ ἄλλα τὰ συνέλεξε ὁ παππούς μου, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σωκράτης Β. Κουγέας ποὺ στὴ μακρὰ θητεία του στὴ ζωὴ καὶ στὰ γράμματα δὲν ξέχναγε τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του.⁷

6. 2006: ὁ τόπος τοῦ ἄλωνιού πουλήθηκε σὲ Ἄγγλους καὶ χτίστηκε.

7. Τὰ ἔγγραφα ἐκδίδονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο γιὰ πρώτη φορά, ἐκτὸς ἀπὸ δύο, τὸ 35 καὶ τὸ 36, ποὺ τὰ ἐξέδωσε ὁ ἴδιος ὁ Σ.Β.Κ. τὸ 1959. Στὴν εἰσαγωγὴ τῶν σχολίων τοῦ μᾶς ἐνημερώνει ὅτι, μαζί μὲ ἄλλα ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦσαν τοὺς Δολοὺς καὶ τὴν οἰκογένειά

Ὁ δῆμος Ἀβίας βρίσκεται δεκαπέντε χιλιόμετρα νότια τῆς Καλαμάτας καὶ περιλαμβάνει τὰ χωριά Σωτηριάνικα, Μαντίνεια, Κάμπο, Βαρούσι ἢ Σταυροπήγιο, τὴν Παλιόχωρα, τὸ Ἀρχοντικό, τὶς Κιτριές, τὰ Καλλιανείικα, τοὺς Πάνω καὶ τοὺς Κάτω Δολούς. Κέντρο τοῦ δήμου ὁ Κάμπος, ξεχωρίζει μὲ τὸ ἐπιβλητικὸ κάστρο τῆς Ζαρνάτας πάνω ἀπὸ τὸν Ὀροβὰ καὶ τὴ Μάλτα.⁸ Ἡ περιοχή αὐτὴ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἀποτελοῦσε κέντρο διεργασιῶν πολιτικῶν, οἰκονομικῶν, πολεμικῶν. Τὸ ἐπίνειο τῶν Δολῶν καὶ τῶν γύρω χωριῶν, οἱ Κιτριές, εἶναι τὸ μόνο φυσικὸ λιμάνι στὴ βορειοδυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Μεσσηνιακοῦ.

Οἱ Κιτριές, λοιπόν, μαζὶ μὲ τὸ Λιμένι νοτιότερα, ἦταν τὰ κέντρα διοίκησης καὶ ἐλέγχου τῆς Μάνης ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ τελευταίου μπέη της, Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Στὰ δυὸ αὐτὰ λιμάνια ὁ Πετρόμπεης ἔχτισε τοὺς πύργους του. Στὶς Κιτριές ἔφταναν τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα· ἀπὸ ἐκεῖ παραλάμβαναν πολὺτιμα προϊόντα γιὰ τὰ μεγάλα λιμάνια τῆς Δύσης, λάδι, σύκα, πρινοκόκκι, καπνὸ· ἐκεῖ ἀποθήκευαν τὰ ἐμπορεύματά τους ποὺ διοχετεύονταν στὴν ἀγορὰ τῆς Νότιας Πελοποννήσου. Τὰ ἐμπορικὰ, πλοῖα βενετσιάνικα, κάποια μὲ Ἑλληνες καπεταναίους, καράβια ἀπὸ τὴ Χίο, τὰ Ἐπτάνησα καὶ ἀλλοῦ, μαθαίνουμε ὅτι μετέφεραν μεταξὺ ἄλλων καὶ ὑφάσματα, βελούδινα, χασέδες,μπογάσια. Οἱ ἐνδυματολογικὲς συνήθειες

μας, τὰ ἀνακάλυψε ὁ Δημήτρης Πόταρης στὰ ἀρχεῖα τῆς Καλαμάτας καὶ τοῦ τὰ παρέδωσε. Ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνουμε ὅτι τὴν ἴδια πορεία εἶχαν καὶ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου.

8. Πρόκειται γιὰ συνοικισμοὺς τοῦ Κάμπου. Ἡ Μάλτα σχηματίστηκε ἀπὸ Μάλτέζους πειρατὲς ποὺ κατέφυγαν κυνηγημένοι σ' αὐτὴν τὴν περιοχή καὶ ποὺ ἀργότερα οἱ Βενετοὶ τοὺς ἀξιοποίησαν στὶς συναλλαγές τους μὲ τοὺς ντόπιους Μανιάτες. Τὸ ὄνομα τῆς οἰκογένειας *Σκαρπαλέζος* (<scarpa+lezzare=παπούτσι βρομερό) ἀκούγεται στὸν οἰκισμὸ διασώζοντας τὴν ἱστορικὴ μνήμη γιὰ τὴν πορεία τῆς οἰκογένειας. Τὸ παραδοσιακὸ λιωτρίβι τοῦ Σκαρπαλέζου στὴ Μάλτα εἶναι εὐρύτερα γνωστὸ καὶ κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καταναλωτῶν, γεωπόνων καὶ μελετητῶν, γιὰ τὴ μοναδικὴ ποιότητα λαδιοῦ ποὺ παράγει καὶ διότι ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ἐν λειτουργία παραδοσιακὰ λιωτρίβια ποὺ διαθέτουμε.

των γυναικῶν τῆς Βορειοδυτικῆς –τῆς Μεσσηνιακῆς– Μάνης περι-ελάμβαναν ποικιλία ρουχισμοῦ ποῦ ἀπεῖχε κατὰ πολὺ ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς φορεσιῆς τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου. Ἡ σχέση τῆς Μάνης μὲ τὴ Δύση ἀνιχνεύεται σὲ λέξεις ὅπως τὸ *πόρτο* τοῦ τραγουδιοῦ μας, ποῦ περνοῦν καὶ σὲ τοπωνύμια, ὅπως τὸ πασίγνωστο *Πόρτο Κάγιο*, τὸ λιμάνι πλάι στὸ Ταίναρο ἀπὸ ὅπου ἔφευγαν τὰ φορτία μὲ τὰ παστὰ ὀρτύκια γιὰ τὶς ἀγορὲς τῆς Δύσης· δηλώνεται ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὰ ὀνόματα *Πιέρρος* καὶ *Βενετσάνος*, ποῦ συναντῶνται μόνο στὴ Μάνη, ἢ τὰ χρηστικὰ ἀντικείμενα σὲ σπίτια τῆς Μάνης: στὸ οἰκογενειακὸ μας σπίτι στοὺς Δολοὺς σῶζονται πῆλινα σκεύη ἀπὸ ἐργαστήριο τῆς Νοτίου Ἰταλίας, τῆς Πούλιας. Κι ἀκόμα οἱ ἀποτυπώσεις γυναικείων μορφῶν στὴ φωτογραφικὴ πλάκα, ἂν καὶ μεταγενέστερες, στὸ γύρισμα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἀποτελοῦν τὸν πλέον ἀδιάφυστο μάρτυρα αὐτοῦ τοῦ «δυτικοῦ» ἀέρα στὴν ἐνδυμασία καὶ τὴν ἐμφάνιση τῶν γυναικῶν στὴ Μεσσηνιακὴ Μάνη.

Στὸ σύντομο προλογικὸ σημείωμα ἐπιφυλάσσουμε ἰδιαίτερη θέση στὴ γυναίκα τῆς Μάνης. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι αὐτὴ ἀποτελοῦσε ἐξίσου ἰσχυρὴ κοινωνικὴ δύναμη μὲ τὸν ἄνδρα: πρῶτα καὶ κύρια φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ βασικὸ καταναλωτικὸ παράγοντα καὶ κατ' ἐπέκταση σημαντικὸ κρίκο στὴν οἰκονομικὴ ἀλυσίδα. Τὰ προικῶα τῆς ἐποχῆς μᾶς δίνουν μία εἰκόνα γιὰ τὸ ποιά σκεύη καὶ ροῦχα ἦσαν ἀπαραίτητα γιὰ νὰ ἀρχίσει τὴ ζωὴ τῆς μία γυναίκα. Στὴν ἔκδοση αὐτὴ δὲν περιλαμβάνονται προικοσύμφωνα, καθὼς ἔχουν ἀποτελέσει τὸν κύριο κορμὸ προηγούμενης ἔκδοσης. Ὅφειλούμε ὅμως νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι μὲσω αὐτῶν φαίνεται ἡ φροντίδα τῆς κοινότητας γιὰ τὴν ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερη ἐξασφάλιση τῆς γυναίκας καὶ τῆς κοινωνικῆς τῆς θέσης.⁹ Ἀλλὰ καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς παρούσας ἔκδοσης ἐνισχύουν τὴν θέση αὐτὴν: οἱ γυναῖκες διαχειρίζονταν χρηματικὰ

9. Βλ. *Ἡ Γυναίκα Κυρία μὲσω προικῶων καὶ ἄλλων ἐγγράφων*, 2004, ἐκδ. Τὸ Ροδακί.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ παπα-Βασίλη Κουγέα, ἐφημέριου τῶν Δολῶν (1935)